

על כמה ייחודים בתצורת שם העצם במשנה

א. ראשית דבר

1. במבוא לעיון קודם, העוסק בתצורת השם בלשון המשנה, ציינתי שאני מתאר תיאור שיטתי ומלא את תצורת השם ובראש בראשונה תיאור שיטתי של המשקלים על פי שני עדים עיקריים: ק (=כ"י קאופמן⁵⁰, הנמצא בספריית האקדמיה הלאומית ההונגרית בבודפשט)¹ ופר (=כ"י פרמה ב, מס' 497 באוסף דה רוסי בספריית פרמה פלטינה שבאיטליה)².

כן נעשית השוואה לעדים רבים אחרים: פא (=כ"י פרמה א, מס' 138 באוסף דה רוסי הני"ל), לו (המהדורה המודפסת של כ"י קימברגי' בידי ו"ה לו), נ"ב (המסורת המשתקפת בניקוד הבבלי על פי ספרו של ייבין)³, א (=כ"י אנטונין לסדר טהרות), רמב"ם קאפח (=מהדורת הר"י קאפח למשנת הרמב"ם ולפירושו למשנה, המבוססת בחלקה הגדול על האוטוגרף של הרמב"ם), פס (=משנה כ"י פריס 328–329), ד"ר (=הדפוס הראשון של המשנה, נפולי רנ"ב/1492), פיה"ג לסדר טהרות (על פי מהדורת הר"י אפשטיין)⁴, העדויות בספר הערוך והעדויות המובאות בידי בעל מלאכת שלמה, ליוור (=דפוס ליוורנו תרע"ט ותרפ"ח) ודפוסים מנוקדים אחרים שקדמו לו (כגון דפוס קושטא ת"ד ואמסטרדם תס"ד), שני כתבי היד המפורסמים מתימן, תמועד (על פי המהדורה הפקסימילית של י"ל נחום)⁵ ות (=כ"י ירושלים לשעבר, הכולל את שלושת הסדרים האחרונים של המשנה)⁶ ועדים אחרים

1. לפי שהעדים המתפרטים כאן מוכרים היטב לכל העוסקים בלשון חכמים, אני מסתפק בזה בהבאת פרטים חלקיים על העדים השונים.
2. ראה פרטי הדברים במאמרי בראשר תשס"ד [פְּעוּל], §1.
3. ייבין, בבלי.
4. אפשטיין, פיה"ג.
5. סדר מועד של המשנה כתב יד בנוסח תימן, יוצא לאור בידי יהודא לוי נחום, חולון תשל"ו.
6. משנה כתב יד תימני, נזיקין קדשים טהרות (לשעבר Heb. 4° 1336 בספרייה הלאומית בירושלים; כתב היד נמצא כיום בידי הבעלים מר' י' עוזרי בקרית אוננו), מהדורה פקסימילית, עם מבוא מאת ש' מורג, ירושלים תש"ל.
7. הפער בין שני כתבי היד מתימן בטיב העדויות שהם מוסרים הוא גדול מאוד. עמדתי על כך בהרצאתי "קדום ומאוחר במסורת תימן למשנה" ביום העיון לזכרו של הר"י קאפח, שהתקיים בירושלים בחול המועד סוכות תשס"ז. אני מקווה לפרסם בעז"ה את העיון הזה.

שעדויותיהם הגיעו לידינו, כגון קטעי גניזה למשנה, שנתפרסמו בידי מלומדים שונים.⁸ ואין צריך לומר שבכל מקום שהדבר נתבקש הושוו הממצאים למה שעולה מעדויות אחרות בספרות התנאים (התוספתא ומדרשי ההלכה) ובספרות האמוראים (בעיקר בתלמודים). מובן שלאחר העיון בתיאורו של כל משקל אנו באים מן הפרטים אל הכללים, הן בענייני תצורה הן בענייני משמעות. ולפי הצורך אנו עוסקים גם בהיבטים אחרים.

2. בתוך העיון בכל אחד מן המשקלים צצים ועולים עניינים בעלי אופי ייחודי הנוגעים לשם אחד או למספר שמות. פעמים שפרטים ייחודיים אלו יש להם מקבילות במשקלים אחרים, ופעמים שהפרט הייחודי עומד בבידודו. וכבר הדגמתי ודנתי בתופעות כאלה בכירורים קודמים, כגון מה שעלה בדיון בשם העצם סָפֶק.⁹ לעתים יש לקווי הייחוד היבט מקומי הנוגע להקשר מסוים, שהשם הנידון נקרה בו; ואנו תוהים, האם לפנינו דרך תצורה אחרת של השם או זימון מקרי של צורה מיוחדת בהקשר מסוים, ומחוץ להקשר המסוים לא נמצא הייחוד הצורני. ויש שקווי הייחוד נוגעים לשם אחד שיש לו חלופה אחת או חלופות אחדות במסורת הכתיב, ומסורות הקרי חלוקות בקריאתן של צורות הכתיב, וקשה לקבוע מהן הצורות המקוריות. בכגון זה הצעת התיעוד המלא והמדויק היא השלב הראשון בכירור תצורתם של השמות הנדונים.

העיון הזה בא להדגים את הדברים בשלושה כירורים קצרים. אחד יעסוק בתופעה בעלת היבט כוללני, ושני העיונים האחרים יתמקדו בדוגמות בעלות היבט כוללני פחות. כולן חושפות בפנינו גם ייחודי תצורה לא ידועים וגם מקצת מהקשיים הכרוכים בגיבוש דקדוק שם העצם בלשון חכמים.

ב. הצירוף "דפק דופקים" ודומיו

3. מבנה תחבירי רגיל בעברית (ובארמית) הוא הדגם של צירופי סמיכות שהשם המשמש בהם כנסמך בא בהם גם כסומך בצורת הרבים, כגון הבל הבלים (קהלת א 2) – הסומך אינו מיודע; או שיר השירים (שיר השירים א 1) – הסומך מיודע. צירופים אלו נתפרשו כמביעי הפלגה איכותית. למשל, שיר השירים עניינו המובחר שבשירים,¹⁰ ועבד עבדים הוא הפחות שבעבדים, כלשונו של רש"י בפירושו לשיר

8. כגון מה שכלול במהדורות של א' גולדברג למסכתות שבת, עירובין ואהלות.

9. ראה בראשר תשס"ה [תצורה], §12.

10. ויאה לכאן לשונו של התרגום הארמי לשיר השירים: "עסרתי שירתא אתאמרו בעלמא דדין, דין שירא משבח מן כולהון". ויותר מזה הוטעמו הדברים במדרש שיר השירים רבה: "שיר השירים המשובח שבשירים המעולה שבשירים המסולסל שבשירים" (א, יא).

השירים א 1: "שיר שהוא על כל השירים". ובלשונו של ראב"ע בפירושו לקהלת א 2: "וסמיכת היחיד לרבים בענין אחד על שני דרכים לגדלות כמו מלך מלכים ולהפך כמו עבד עבדים והבל הבלים כמוהו בענין". וכך יש להבין את הציורוף דופק דופקין: כוחו של הדופק השני המונח על הקבר הוא הגדול שבשני הדופקים.¹¹ ויש שההפלגה היא כמותית, כמו בציורוף אלפי אלפים.

4. כאן אני בא להצביע על תופעה צורנית ולדון בה ובדרך צמיחתה. אנו רואים שלעיתים הנסמך הרגיל בציורוף כזה, כאשר הוא שם בן שתי הברות או יותר, עשוי להתחלף בצורה קצרה ממנו. ויש שהצורה הקצרה שהמירה את צורת הנסמך המקורית היא צורה שנוצרה לשעתה, מלאכותית כלשהו, ואינה קיימת כלל בלשון. ובניסוח זהיר יותר אומר: פעמים שצורה קצרה זו אינה מתועדת בטקסט עברי כלשהו, אלא נקריט אך פעם אחת ויחידה בציורוף הסמיכות להפלגה.

בעיון הזה אני בא להראות את התופעה ולדון בה על סמך ארבעה ביטויים כאלה. שלושה מהם מתועדים בכתבי יד של המשנה, וביטוי אחד ידוע ומוכר מתפילת "נשמת כל חי". אביא תחילה את הציורופים מן המשנה, ולאחריהם יוצג ויידון הביטוי מהתפילה. הדוגמה הראשונה במשנה והדוגמה מתפילת "נשמת" יש עליהן תיעוד נרחב, ולפי דעתי הן מתגלגלות מתקופה קדמונית (זמן חיבורם של הטקסטים שהן נקרו בהן?), ושתי הדוגמות האחרות מהמשנה התייעוד עליהן מצומצם לעד אחד. נראה שהן עלו רק בתקופה מאוחרת, ואולי הן יצאו מתחת ידו של המעתיק שמעיד עליהן (או לא הרבה זמן קודם להעתקתו של הטקסט בידי העד המוסר אותן). אבוא עתה לפרט את הדוגמות ולדון בהן (הנספח להלן ב-§§30-35 מביא עוד דוגמה שהיא הרביעית מכתבי היד של המשנה והערה נוספת).

דָּפֶק (דְּפֶק) דּוּפְקִים

5. בדפוסי המשנה המהלכים אנו שונים: "איזהו הדופק את שהגולל נשען עליו אבל דופק דופקים טהור" (אהלות ב, ד). סופר כ"י ק והדפוס הראשון של המשנה ומשנת רמב"ם (מהדורת הר"י קאפח)¹² כבר קדמו וגרסו דופק דופקים. וכתב רע"ב: "דפק דופקין, אצל אבן הדופק מניחין לפעמים אבן אחרת להחזיקה ואין הגולל נשען עליה והיא נקראת דופק דופקין".¹³ במשנה דפוס ונציה תס"ד ותצ"ז נוקדה צורת

11. ראה פירושו של ראב"ע שהובא לעיל, וכן מה שאני מביא להלן בהערה 13 מפירושו של ר"ח אלבק למשנת אהלות ב, ד.

12. אך ראה להלן (ס"ק ב) מה שהביא הר"י קאפח במדור חילופי הנוסח. יצוין כי גם במשנה תורה לרמב"ם שבדפוסים בהלכות טומאת מת פרק ב הלכה טו מצאנו דופק דופקין. ובילקוט שמעוני במדבר יט, רמז תשס"ג: דופקי דופקין.

13. ניסוחו של ר"ח אלבק על אתר קצר יותר וברור מאוד: "דפק דופקין – האבן השנייה שמניחין

הנסמך דִּפְק, אבל כ"י ת ניקד דִּפְק.¹⁴ לעומת זאת ברוב העדים המובחרים מצאנו גרסה חלופית – דפק (בלא וי"ו אחרי הדל"ת!). לכתוב זה מצאנו שלושה ניקודים נבדלים:

א. "דִּפְק דִּפְקִים" (פר, פא¹⁵), וגם בעל מלאכת שלמה, שהביא את הדיבור המתחיל "דופק דופקים", העיר: "והגיהו הרב בצלאל אשכנזי ז"ל והרב יהוסף ז"ל דִּפְק דופקים ונקדו הדל"ת בשבא וה[פ"א]¹⁶ בפתח".

ב. כ"י ק ניקד את הפ"א בצירי: "דִּפְק (ו)פִּק¹⁷ דִּפְקִים".¹⁸ צורת נסמך בלא וי"ו אחרי הדל"ת (בלא ניקוד כרגיל בעדים אלו) נמצאת גם בכ"י לו ובכ"י א של פירוש המשנה לרמב"ם (מהדורת הר"י קאפח; גרסתו מובאת במדור חילופי הנוסח): דפק דופקים. וכך מצא אברהם גולדברג גם בעדים אחרים: בקטע גניזה, וגם בכ"י מינכן ובכ"י ברלין של פירוש המשנה לרמב"ם (ועוד בכמה דפוסים).¹⁹ וכן גרס כתב היד של פירוש הגאונים לסדר טהרות: דפק הדופקין (בתוספת היידוע לפני הסומך).²⁰ וכן מצאנו: "דפק דופקים טהור" (ספרי זוטא, במדבר יט, יט).

ג. ניקוד אחר של הגרפמה דפק מצוי בדפוס ליוורנו המאוחר (בידי מצויה מהדורת תרפ"ט): דִּפְק דִּפְקִין. ומעין זה מצאנו גם בדפוס קושטא ת"ד ואמסטרדם תס"ד: דִּפְק דִּפְקִין (אצלם בדרך כלל אין המרה של סגול בצירי וצירי בסגול). ויש עדויות

מאחורי הדופק, כדי שלא יזיזנו הרוח. יושם נא לב שבדיבור המתחיל הובא אצל רע"ב הנוסח דפק דופקין, אבל בלשון הפירוש שלו הוא גורס דופק דופקין.

14. גם רח"י קוטובסקי ור"ח ילון מנקדים את צורת הנסמך דִּפְק כדין צורות הבינוני הפועל השמניות המשמשות כנסמך בעברית המקרא. לכאורה ניקודו של כ"י ת – דִּפְק בפ"א פתוחה – מבוסס גם הוא על ניקוד שנמצא גם הוא במקרא, כגון "אֶבֶד עצות" (דברים לב 28). אך על פי עדויות שהביאה פלמן, חילופי צורה (עמ' 41), זו צורה במשקל הסגולי פֶּעַל (כידוע, הפתח עומד במסורת תימן גם כנגד סגול טברני), כמובא להלן בסוף סעיף זה.

15. בפ"א אין דגש בדל"ת של דופקים. נראה כי מצורת הנסמך דִּפְק נגזרה בגזירה לאחור צורת הנפרד דִּפְק בתקופה מאוחרת. הכוונה למה שהביא דוד די פומיס (דוד מן התפוחים) במילונו צמח דוד, ונציה שמ"ז (1587). הוא הביא שם את שתי הצורות דִּפְק וגם דופק, והציע לשתיהן את ההגדרה "צדדי ארגז של מת". אני מודה לידידי ד"ר מיכאל ריזיק שמסר לי את הנתון הזה, והוא שהיטיב לבארו.

16. כתוב שם בטעות "והקו"ף", ותיקנתי.

17. אף שהרגל של הוי"ו בגרסת הסופר (דופק) קצרה, ברור לגמרי שמדובר בוי"ו ולא ביו"ד. אבל הנקדן מחק את הוי"ו וניקד את הדל"ת בשווא ואת הפ"א בצירי.

18. אולי לא מיותר להעיר כי בכל מקום שהשם עומד לעצמו כשם בנפרד הוא מופיע בכל העדים בצורה דופק. כך הוא במשנה (ניזר ז, ג; אהלות ב, ד x2) וחוצה לה במקומות אחרים בספרות חז"ל, כגון "הגולל והדופק" (ספרי זוטא במדבר יט, יט), "להביא גולל דופק" (ספרי במדבר קכו), "גולל דופק" (תוספתא אהלות ד, א x2).

19. ראה גולדברג, אהלות, במדור חילופי הנוסח בפרק ב, משנה ד. כידוע, אין גולדברג מביא נתונים על ניקודן של גרסות חלופיות במדור חילופי הנוסח.

20. ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 83.

לצורה זו גם במסורות הקריאה של הדורות האחרונים בפי יהודי תימן ובפי יהודי חלב.²¹ לעומת זאת גרסת כ"י פס דּוֹפֶק דּוֹפֶקִין אינה חד־משמעית. זו אפשר שתתפרש צורה סגולית במשקל פֶּעַל, ואפשר שתתפרש חלופה של דּוֹפֶק בהמרה של צירי בסגול. ואמנם בכל ההופעות של השם בצורת הנפרד במשנת פס (נזיר ז, ג; אהלות ב, ד x2) הפ"א מנוקדת בסגול, כשם שהיא מנוקדת בצורת הנסמך.

גֶּרֶס גְּרִיסִים

6. מצאנו שכ"י ק גורס "גְּרִיסִים גְּרִיסִים שְׁנֵי²² טועם, אסור בהן בין חיים בין מבושלים" (גדרים ו, י). אבל פא ניקד "גְּרִיסִים גְּרִיסִין", וכך מנוקד בדפוס ליוור.²³ כעין זה מצאנו גם בכ"י פס: "גְּרִיסִים גְּרִיסִין" (בסגול במקום שווא, כלומר גְּרִיסִים²⁴ = גְּרִיסִים). נקדן ק שגורס גְּרִיס נוקט צורת נסמך שהוקשה לצורת הנפרד, בדומה לצורת הנסמך בצירופים גְּדַר הבית, שְׁלִיחַ ציבור, אָשֶׁם נזיר, מִתְּנֹת כהונה וכיו"ב.²⁵ לעומת זאת ניקודם של פא ושל פס מוסר צורה בחיטוף הקמץ בנסמך, כצפוי על פי הדקדוק, כמו קָצִיר, אָסִיף וכיו"ב כצורות הנסמך של קָצִיר, אָסִיף. הנוסח גְּרִיס גְּרִיסִין (בלא ניקוד) מצוי גם בעדים אחרים: כאמור כך הוא בכ"י לו, וזה הנוסח שמביא בעל מלאכת שלמה. וכן הוא בדפוסים המהלכים.²⁶ אך במשנה מנוקדת ניקוד בבלי מצאנו גרסה שונה: "גְּרִיסִים גְּרִיסִים".²⁷ צורת הנסמך כאן שקולה במשקל הסגולי פֶּעַל ואינה הצורה הצפויה גְּרִיסִים/גְּרִיס, כפי שמצאנו בעדים האחרים.

7. זאת לדעת, בכל הופעותיו במשנה השם הזה מופיע במשקל פֶּעַל, זולתי מקום אחד שבו הוא שקול במשקל פֶּעַל: "אף על פי שהיא באה מן השעורים והיא היתה באה גְּרִי(ס)²⁸" (ק, סוטה ב, א); וזו הגרסה גם בכ"י פא (גְּרִיס); וכך הוא גם בפס (בכתיב המקראי – גְּרִישׁ בסי"ן – הרי"ש נוקדה בצירי במקום סגול), וכן הוא בכ"י לו

21. ראה פירוט הדברים אצל פלמן, חילופי צורה, עמ' 41–43. עם זאת בחלב הצורה דֶּפֶק (ובכתיב מלא דּוֹפֶק) מתועדת גם בצורת הנפרד.
22. (א) הכוונה בגרסה זו לצורה שְׁאִינִי, כמצוי בכתיב יד אחרים ובדפוסים. (ב) צריך לציין שבכ"י ק הטיל נקדן כתב היד במילה זו (כדרכו במקומות אחרים) את הסגול ואת הצירי שלאחריו מתחת לשי"ן.
23. וכך מנוקד גם בדפוסים אחרים.
24. ואין להניח שהניקוד גְּרִיס בפס מכוון לצורה גְּרִיס (כצורה שאנו מביאים בהמשך מן הניקוד הבבלי), והנקדן עשה מלאכתו לחצאין כשלא הטיל סגול אלא בגימ"ל, וברי"ש הטיל חיריק במקום סגול. מסתבר יותר שזו דוגמה אחת מגי רבות לסגול כחלופה של השווא הנע כרווח בכתב יד זה, והטלת החיריק ברי"ש היא ניקוד מדויק.
25. ראה בראשון תש"ם [איטליה], עמ' 85–86 והספרות המצוטטת שם.
26. ברמב"ם (קאפח) ובר"ר חסרה ההלכה במסכת גדרים (ו, י) שהצירוף הנידון נקרה בה.
27. ראה ייבין, בבלי, עמ' 890.
28. כלום נכתבה הסמ"ך על גבי סי"ן?

וברמב"ם [קאפח] (בשניהם כידוע בלא ניקוד – גרש). אבל אין זו צורה אותנטית בלשון חז"ל. אפרש את דבריי: לדעתי מדובר פה במעין מובאה מן המקרא,²⁹ ולא בצורה חלופית שנהגה כצורה חיה בלשון חז"ל.³⁰ לעומת זאת הופעת צורת הנסמך גַרְס במקום גריס (שנהגתה גְרִיס או גְרִיס) במשנת נדרים בניקוד הבבלי ("גַרְס ג'ריסים") היא מפתיעה. שכן מדובר בצירוף שהוא יצירה של לשון חכמים. נראה ששימושה בצירוף הזה דווקא הוא שזימן את הופעתה. ועוד אפרש את דבריי.

דוּרֵי דוּרוֹת

8. שנינו במסכת מכות (ג, טו): "גזל ועריות... הפורש מהן על אחת כמה וכמה שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות".³¹ בצירוף המציין את סמיכות ההפלגה גרס גם סופר ק' ולדורות דורותיו; וכן הוא בכל העדים הטובים של המשנה, פא, לו ורמב"ם קאפח ובעדים אחרים,³² אבל נקדן כ"י ק' גרס ולדורי³³ דורותיו.

רְבּוּא רְבִי (רְבִי) רְבּוּת

9. אבוא עתה לרון בביטוי מתפילת "נשמת כל חיי". אך בתחילה אביא לו מעט דברי רקע הכרחיים. כידוע, השם רְבֵכָה (ויקרא כו 8), וברבים רְבָבוֹת (שמואל א יח 8) – נסמך הרבים שלו הוא, כצפוי, רְבָבוֹת/רְבָבוֹת (במדבר י 36; דברים לג 17).³⁴ מעניין הדבר, שכאשר נתבקש צירוף של סמיכות ההפלגה בלשון התפילה לא מצאנו את המבנה רְבָבוֹת (רְבָבוֹת) רְבָבוֹת או רְבוֹת רְבָבוֹת, אלא צורות אחרות דווקא.

29. כפי שמעיר אל נכון אלבק: "מנחת העומר אף על פי שבאה מן השעורין היא היתה באה גרש"; ובד"ה "באה גרש" הוא כותב: "כמפורש בויקרא ב יד" (=גרש כרמל תקריב את מנחת בכוריד"). על כן מובן מדוע השם נכתב בעדים אחדים (לו, פס ורמב"ם [קאפח]) בסיי"ן, ככתיבו במקרא.

30. חבל שייבין הביא את הצורה הזאת כאילו מדובר בצורה מלשון חז"ל.

31. מובאה זו מוצעת כאן על פי מהדורת הדפוסים.

32. וזו הגרסה שנתקיימה עד דורותינו בדפוסים המהלכים.

33. נקדן ק' גירד את רגלה של האות וי"ו ואת כל האות תי"ו, והסב את מה שנשאר מהו"ו ליו"ד: ולדור(ות) < ולדור[י].

34. ומצוי גם השם החלופי (בעיקר בספרי המקרא המאוחרים): רְבוֹ/רְבוּא (יונה ד 11; עזרא ב 64), וברבים רְבָאוֹת/רְבוֹת (דניאל יא 12; נחמיה ז 70); ונמצאה גם צורת הזוגי רְבָתִים (תהלים סח 18). זו הדוגמה היחידה שאינה מספר מאוחר; מזמור סח בתהלים חותם הקדמות טבוע בו היטב. נסמך הרבים של צורה זו אינו מתועד, אבל מסתבר שאפשר להניח שצורתו הייתה רְבָאוֹת/רְבוֹת, בדומה לצורת הנפרד, כפי שמלמדת מן ברור צורת הזוגי הנ"ל שנקרתה בתהלים סח. ויפה ביאר עמוס חכם בפירושו לספר בסדרה "דעת מקרא", וזה לשונו (במילוי הכתיב): "רבתים' אין פירושו דווקא שתי רבבות (כלומר עשרים אף), אלא ריבוא כפול ריבוא".

10. הנה הדוגמה מתפילת "נשמת". בסידורים המהלכים מוכר הנוסח "על אחת מאלפי אלפים ורוב רבֵי רבבות", שעלה כנראה בהשראת הכתוב בדניאל ז' 10: "אַלְפֵי אֲלָפִים יִשְׁמְשׁוּנָה וְרֶבֶב רְבָנָן קְדְמוּהִי יְקוּמוּן". ודוק: הביטוי בדניאל עשוי היה לשמש השראה לביטוי בתפילת "נשמת", אבל אין הנוסח העברי זהה לו.

הרי עיקרי הממצאים: בסידור רס"ג מצויה הגרסה "על אחת מאלף אלפי אלפים ומרובא רבבות פעמים הטובות נסין וגבורות" וכו'.³⁵ ובחילופי הנוסח מצאנו "ומרבו ריבי רבבות" (בכתב היד המסומן מא באוסף אדלר בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק³⁶), "ומרוב ריבי³⁷" / "ומרבי ריבי³⁸" (בכתבי היד המסומנים מד/מה באוסף טיילור-שכטר בגניזת קהיר בקימברידג'³⁹). אם נניח שהצירוף השני, המדבר על ספירה ברבבות, נבנה כצירוף הקודם לו, הכנוי על ספירה באלפים, נצטרך להעדיף את הנוסח "ומרבו⁴⁰ ריבי רבבות" שבכ"י מא (וקרובות לו נוסחאות כתבי היד מד/מה הנ"ל⁴¹), הדומה למבנה "מאלף אלפי אלפים", על פני הנוסח שהובא בפנים; אמנם אפשר מאוד שנוסח הפנים שהובא בסידור רס"ג, "ומרבו רבבות⁴²", משקף זהות למבנה בדניאל ("ומרבו רבבות" בדמיון מה ל"רבֵב רבָנָן"), אך אין מניעה לטעון שהוא משקף נוסח שנשמטה בו צורת הנסמך ברבים ריבי, כלומר הגרסה הצפויה בנוסח הפנים צריכה הייתה להיות "ומרבו ריבי רבבות".

כסדר רב עמרם גאון מצאנו "מאלף אלפי אלפים ורוב רובי רבבות"⁴³, וכן הוא בסידור הרמב"ם. אני נוטה להניח כי רובי היא חלופת הגייה של רבי/ריבי, ורוב היא גלגול מוטעה של ורבו (ורבוא) או גררה אחרי רובי (שנתפרשה בטעות צורת נסמך ברבים של רב/רוב).⁴⁴ מחזור ויטרי גורס "מאלף אלף⁴⁵ אלפי אלפים וריבי רבבות"⁴⁶. בגרסתו של מחזור זה יש שני ייחודים: מצויה תוספת (מיותרת?) של

35. ראה סידור רס"ג, עמ' קיט.

36. ראה הנתונים עליו שם, עמ' 48.

37. ראה ההערה שאחרי זו.

38. נראה שהמהדירים השמיטו במדור חילופי הנוסח את ציון הסומך רבבות בגרסת שני כתבי היד מד/מה באוסף טיילור-שכטר, מפני שגרסתם זהה לגרסת הפנים.

39. ראה סידור רס"ג, עמ' 51.

40. ומרבו = ומרבו (ראה הערה 34 לעיל).

41. נראה כי שתי הנוסחות החלופיות מקטעי הגניזה באוסף טיילור-שכטר הן גלגולים [מוטעים] של הנוסח "ומרבו (ומרבו) ריבי רבבות" (ראה להלן §13).

42. ראה ההפניה בהערה 35 לעיל.

43. ראה סדר רב עמרם, עמ' סט.

44. כמתפרש להלן ב-§13.

45. כך הוא: "מאלף אלף אלפי אלפים".

46. ראה מחזור ויטרי חלק א, עמ' 153 וכן מצאנו שם ב"פתרון נשמת" עמ' 148. וכך הוא גם במהדורה של א' גולדשמידט, עמ' רעא. ובנוסח נשמת (עמ' רעז) ציין שבכ"מ (=כ"י גינצבורג מוסקבה 481) חסרה המילה אלף.

המילה אלף, ומשלוש הצורות בצירוף השני (המדבר על מניין הרבבות) נגרע הנסמך הראשון מרבו, ונוספה וי"ו החיבור לנסמך ריבי.

11. הדים לגרסות האחרונות מתקיימים גם בתקופות מאוחרות. כך מצאתי למשל בסידורי פראג משנת רע"ו (1516): "מאלף⁴⁷ אלף⁴⁸ אלפי אלפים רַבִּי⁴⁹ רבבות". וכך הוא גם בסידור פראג רע"ט (1519), רפ"ז (1527), ובסידוריהם של רב שבתאי סופר ורבי עזריאל ורבי אליה. וכך הוא במסורת בורדו ובאיון שבדרום-מערב צרפת, כעדות סידוריו ומחזוריו של א' בן-ברוך קראנז' (מאמצע המאה ה-19), וכך מתועתק במחזור ראש השנה (משנת 1905) של יצחק ארתור פריר "מאלף אלפי אלפים וְרַב רַבִּי רבבות",⁵⁰ כפי שכבר הובא במקום אחר.⁵¹

12. רואים אפוא שבמבנה הסמיכות הנדון נסמך הרבים הוא צורה לא דקדוקית, רַבִּי (ריבי), כגרסת העדים שהובאו במדור חה"נ בסידור רס"ג וכמצוי במחזור ויטרי, או רַבִּי (רובי), כגרסת סדר רב עמרם וסידור הרמב"ם וכל העדים הגורסים כמותם או הולכים בעקבותיהם⁵² – ולא רַבְבוֹת/רַבְבוֹת הצפויה או החלופה רְבוֹת/רְבוֹאוֹת.⁵³ נראה כי אורכו של הביטוי הטאוטולוגי "רַבְבוֹת (רַבְבוֹת) רַבְבוֹת" גרם להופעת צורת נסמך קצרה, שאינה קיימת כלל בלשון אלא נוצרה לשעתה בצירוף הזה, כפי שאפרש להלן.

47. ובנוסחאות רבות נוקדה המילה כצורת הפסק: מַאֲלֶף. וראה הערתו של בער בסדר עבודת ישראל על הנוסחאות המתחלפות בזה.

48. כגרסה במחזור ויטרי.

49. מילה זו פגומה במהדורת הסידור, אך אין ספק באשר לקריאתה. הצורה עצמה זהה למצוי בסדר רב עמרם ובסידור הרמב"ם, אך אין לפנייה הנסמך הנוסף (ומרבו או ורוב). אבל בסידור שיחת יצחק, פראג 1937, הגרסה היא "...רַבִּי רבבות". עיון בכמה תופעות לשון בסידורי פראג רע"ו ושיחת יצחק משנת 1937 נמצא אצל בר־אשר תשס"ז [סידורי פראג], עמ' 64–70.

50. כגרסת סדר רב עמרם וסידור הרמב"ם ממש.

51. ראה בר־אשר תשס"ז [העברית בצרפת], כרך ב, עמ' 118–119 (במחזורו של פריר הטקסט מופיע כידוע בתעתיק לכתב לטיני לפי כללי הכתיב הצרפתי; המילה רובי מתועתקת roubé).

52. כמובא בסעיף הקודם.

53. ואמנם בסידורו בית תפלה, דף לו ע"א הציע ש"ז הענא ותיקן לקרוא "ורַבְבוֹת רַבְבוֹת", וכתב שם "ובכל הנוסחאות מצאתי ורבי רבבות וטעות הוא, כי לא נמצא מתרבה ביו"ד מ"ם [כלומר לא מצאנו צורת רַבִּים], שנאמר ממנה בסמיכות היו"ד ולפניה ציר"י". ובדומה תיקן כך גם סטנוב ב"ויעתר יצחק". במחזורי ר"ה ויוה"כ של היידנהיים נדפס "וְרַבִּי רבבות", אך הוער בשוליים: "נ"א ורבו רבבות רבבות". מסתבר ש"נוסח אחר" זה אינו קדום, אלא נוסח ה"תיקון" של סטנוב שהיידנהיים נהה אחריו לא מעט. על רַבִּי/רַבִּי ראה גם בלוח ארש לרבי יעקב עמדין, סימן ש (עמ' קה). הוא דוחה שם את נוסחתו של הענא. (הרבה מהנתונים הנוגעים לסידורים מן הזמן החדש, כגון חלק מאלו שהבאתי ב-11§ ובהערה זו, העמידם לרשותי ידידי ד"ר חיים א' כהן, חוקרה החשוב של לשון התפילה; תודתי נתנה לו בזה.)

13. הערה: אבוא להעיר קצרות על הגרסה רְבִי (רובי) רבבות. איני חושב שגרסה זו, רְבִי, היא צורת הנסמך ברבים של רב/רוב; הצירוף שבא לפני צירוף זה, "מאלף אלפי אלפים", מלמד גם כאן על שימוש מרובה במספר רְבִי. נראה שקיומה המוצק של הגרסה רְבִי – רבי/ריבי רבבות – מוביל לפתרון פשוט יותר: מסתבר יותר שרְבִי/רובי משקפת מסורת קדומה המלמדת על הידמות החיריק במילה רְבִי/רִיבִי לבי"ת השפתית התוכפת (<רְבִי).⁵⁴ ואפשר מאוד כי מי שהמיר את ומריבו שבסמיכות הכפולה "ומריבו ריבי רבבות"⁵⁵ במילה ורוב⁵⁶ לפני רְבִי/רובי עשה כך לפי שרְבִי/רובי נתפרשה לו בטעות כצורת נסמך ברבים של רב/רוב⁵⁷ (ואולי גם הצירוף הרווח רוב רובו או מקבילו הארמי רובא רובא סייעו).

סוף דבר ועיקרו

14. למעשה, תהליך אחד משתקף בכל ארבעת הצירופים הנדונים. מסתבר כי בארבעתם התרחשה דסימילציה כמותית או איכותית: הנסמך הרגיל הומר בצורה אחרת (לעתים קצרה יותר), וזו צורה נבדלת במשקלה או בתבניתה מצורת הסומך. ויש שבתהליך הדסימילציה עלתה צורה שאינה קיימת כלל בלשון או שאינה מתועדת ברובד הלשון שבו עלה או נוצר הצירוף הנדון. ככולם תוצאת הדסימילציה העלתה צורת נסמך אחרת (לעתים קצרה יותר), שהזדמנה למעשה רק בצירוף הזה עצמו במקום הופעתו היחיד.

בשני הצירופים (דּוּפֶק דּוּפֶקִים < דּוּפֶק דּוּפֶק) דּוּפֶקִים (רְבִי רְבִי) (ריבי) / רְבִי (רובי) רְבִי עלתה צורת נסמך שאינה קיימת בלשון. שניהם עדיהם מרובים, ולפיכך אין מניעה להניח שמדובר כנראה בגרסות קדומות ביותר. כלום מותרים אנו להניח שהן יצאו מתחת ידם של מחברי הטקסטים עצמם? לעומת זאת בשני הצירופים (גְרִיס גְרִיסִים < גְרִיס גְרִיסִים) דורות דורותיו < דורי דורותיו עלתה צורה שאינה נהגת למעשה בלשון חז"ל. בשניהם מעיד על כל אחד מהם עד אחד בלבד, ולפי שעה יש לראות בהם מסורות מבודדות בלבד, לפיכך נראה שצמחו בתקופה מאוחרת יותר בתולדות מסירת הטקסטים.

15. ועוד הערה בשולי הדברים. כידוע, יש צורות סגוליות בעברית שהנסמך שלהן בא בצורה פֶּעַל או פֶּעַל ("הדגם הארמי"). התופעה ידועה במיוחד בשמות שיש בהם

54. ראה בן חיים, מבוא, עמ' 10 והערה 9 שם; קוטשר, ישעיהו, עמ' 391–392; בר-אשר, תשמ"ג [כ"י רומי], עמ' 149 והפניות אחרות בסוף הערה 67 שם.

55. הבנייה במתכונת הסמיכות הבאה לפנייה – "מאלף אלפי אלפים".

56. כאמור לעיל (ב"11), בנוסח שהתגלגל והגיע לסידור פראג רע"ו לא מצאנו את המילה ורוב; מצאנו שם את הנוסח "רְבִי רבבות" בלבד.

57. ראה פרטי הנתונים לעיל ב"10–11.

58. אמנם גְרִיס קיימת במקרא (גְרִישׁ), אך בל"ח נהגת צורה במשקל אחר, גְרִיס, ובנסמך גְרִיס (גרסת כ"י פא) או גְרִיס (גרסת כ"י ק).

עיצור גרוני (אבל לא רק בהם): הֶבֶל הבלים, הֶדֶר המקרה, נִטַע שעשועיו, וגם שָגַר אלפִיך, ועוד.

לאחרונה הציע יהושע בלאו פתרון חריף ומתקבל מאוד על הדעת לזימון של צורות כאלה בעיקר במעמד נסמך: "אולי משום שהנסמך היה מחובר לסומך, ובגבול שבין שני השמות התהווה, כל זמן שתנועת העזר לא הייתה פונמית, צורר של שלושה עיצורים: הֶדֶר משכבו < ḥadrmiškabō *⁵⁹.⁵⁹ darm".

ויש לשקול גם פתרון אחר: שמא עמידתה של הצורה במעמד נסמך היא שגרמה לעלית הצורה בשווא דווקא. הסבר כזה כבר הציע רש"י בפירושו לקהלת א 2: "הבל נקוד חטף פתח לפי שהוא דבוק". ובמינוח מודרני: לפי שהשם דבוק (כלומר נסמך) באה בו הצורה הקצרה יותר. ואפשר להציע תוספת קלה לדבריו של רש"י: בצירוף הֶבֶל הבלים אין מניעה להניח כי צורת הנסמך הֶבֶל, הקצרה יותר, עלתה במקום הֶבֶל, הארוכה יותר, בתהליך של דסימילציה כמותית – ברצף (הֶבֶל <) הֶבֶל הבלים – כפי שמצאנו והסקנו לעיל בארבעת הצירופים הנדונים.

ג. לְגֶלֶג

16. שנינו במשנת מקוואות ב, ה: "מקוה שיש בו שלש גומות שלמים שאובין של לוג לוג, אם ידוע שנפל לתוכו ארבעים סאה מים כשרין, עד שלא הגיעו לגומה השלישית, כשר" וכו'. כנגד הנוסח של לוג לוג שבדפוס המשנה מצאנו גרסות אחרות בכתבי היד הטובים. הנה פרטי הנתונים: כ"י פ ר גורס שְלֶגֶלֶג (במועד מאוחר גירד מישוהו את השווא בגימ"ל הראשונה, כאומר שיש להפריד את התיבה לשתי תיבות: שְלֶג לְג), ובגיליון כתב היד הוצעה החלופה שְלֶלֶגֶג.⁶⁰ בק הגרסה היא "שְלֶ( ) [שְלֶג]; לפי הצילום אפשר לקבוע שהתיקון ב־ק דחה גרסה זהה לגרסת הפנים בכ"י פ ר (נראה שהשי"ן השנייה של המילה שלשלג נכתבה על גבי אות אחת – כנראה גימ"ל – שגורדה).

גם פ ר גרס שלגלג (אבל לא ניקד את התיבה כדרכו במסירתן של מילים נדירות).⁶¹ כ"י א גרס בתחילה של לְג לְג, ואחר כך גורדו הפתחין בלמ"דין של שתי

59. ראה בלאו, סוגיות בלה"מ, עמ' 198; ותן דעתך למה שהוא כותב שם בהערה 64 על ההסבר שהציע ראובן (ריצ'רד) שטיינר לתופעה.

60. לפי צורת הכתב ברור לי כי חלופה זו שהובאה בגיליון כ"י פ ר שייכת למעט החלופות שהוכנסו בו עוד בהיותו במזרח, ואינה חלק מרוב החלופות שהוכנסו בו לאחר שהגיע לאיטליה (ראה בראש תש"ן [הגיליונות], במיוחד עמ' 121–126). יושם גא לב שאין שווא בגימ"ל הראשונה: שְלֶלֶגֶג. דומה אני שלא אטעה אם אומר שכותב הגיליון הזה הוא שגירד את השווא בגרסה הבאה בפנים (שְלֶלֶג < שְלֶגֶלֶג), כפי שצינתי לעיל.

61. ראה בראש תש"ם [איטליה], עמ' 8–10.

התיבות לג לג ונוספה בשתייהן וי"ו שנוקדה בחולם, כלומר של לג לג < של ל[ו]ג ל[ו]ג. פא גרס בתחילה שלגלגל – וברור שזו חלופה לגרסה הקשה שלגלגל, שלא הובנה בידי מעתיק כתב היד – אבל בגיליון כתב היד נוספה החלופה של לוג לוג (=ל, ו, רמב"ם קאפח וד"ר).⁶² וזו הגרסה בכל דפוסי המשנה המהלכים.

17. נראה שמעיקרא היה כאן המבנה שלגלג לג, והלמ"ד של המילית של נשלה לפני הלמ"ד של לג (בהופעתה הראשונה) בתהליך של הפולולוגיה בגלל ריבוי למ"דין, ושתי המילים (שלגלג < לג) שלג לג נתחברו לתיבה אחת בשטף הקריאה – שלגלג (כגרסת הפנים בכ"י פר וכגרסת פס; וכאמור, זו הייתה כנראה גם גרסת כ"י ק לפני התיקון). הגרסה שלגלג (גרסת הגיליון בפר והגרסה המשוערת בפא) או חלופתה הגרפית המפצלת את המילה לשלוש תיבות, של לג לג (גרסת א לפני התיקון), נותנת את הכתיב האטימולוגי של התיבה.

בין כך ובין כך יש לנו בפר (בשתי גרסותיו) ובפס וכן בשני כתבי היד ק, פא⁶³ (לפני שגרסתם שובשה) עדויות לשם העצם לג (אלא שפר ניקד כדרכו קמץ⁶⁴ במקום פתח בלמ"ד: לג)⁶⁵ – חלופה דקדוקית של לוג. ויש לנו עדויות מחוץ למשנה המחזקות את קיומה של הצורה לג. בכתב יד רומי 66 של הספרא⁶⁶ מצאנו לגים וגם לוגים (הלמ"ד מנוקדת בפתח, אבל הוי"ו אינה מחוקה).⁶⁷ מי שגרסו במשנת מקואות הנ"ל של לוג לוג (ובכללם אנו מוצאים, כאמור, עדים קדומים) דחו כליל את החלופה הנדירה.

18. וראוי לחתום בהערה על זוג החלופות לג/לוג (לוג). זה אינו השם היחיד במשקל פֿעֿ שיש לו חלופה במשקל פֿעֿ מצאנו גם את הזוגות זג/זוג (ובכתיב מלא: זוג),⁶⁸ קל/קל (קול), כמשתקף בצירוף "קל וחומר" כחלופה איתנה של "קול וחומר". ואולי

62. ויש להעיר, כי בעל מלאכת שלמה אינו מזכיר את הגרסה הייחודית (שלגלגל).

63. בכתבי היד פא, פס אין לנו ניקוד, ונקדן ק כתב וניקד, כאמור, צורה משובשת, שֶלְשָׁלָג, שאינה ממין העניין.

64. הניקוד בקמץ נמצא גם בחלופה שהוכנסה לכ"י פר בהיותו במזרח.

65. ראה בר-אשר תשל"ב [מבוא פר], § 5 עמ' 181–182.

66. ראה ייבין, בבלי, עמ' 803.

67. אף על פי שמצאנו גם בכ"י ק את הכתיב בלא וי"ו – לגים (טהרות ד, יא; מקואות ג, ד בהופעה השנייה במשנה זו) – אין להניח בהכרח שהסופר כיוון לקרי לגים אלא לקרי לגים כפי שקרא נקדן כתב היד (בהופעה בטהרות יש חיריק מיותר גם מתחת ליו"ד), שכן אפשר שבמילה מקראית ידבק מעתיק כתב היד בכתיב החסר של השם במקרא שהוא כצפוי בלא וי"ו בכל ארבע היקרויותיו – לג (ויקרא יד 10, 15, 21, 24). לעומת זאת ניקוד הלמ"ד בפתח כמו בשתי הצורות שהובאו כאן מן הספרא יש בו עדות חד-משמעית לקיום הצורה לג בדומה לצורה הנידונת – שלגלג.

68. ראה ילון, מבוא, עמ' 66–69.

יש להזכיר בהקשר זה גם את הזוג עז/עז; כוונתי למילה עז⁶⁹ בצירוף "יתר שאת ויתר עז" (במקום "יתר שאת ויתר עז").⁷⁰

19. לסיכום: א. לא חילוף פונטי לפנינו בזוג לג/לוג ובדומיו, אלא חילוף של שתי מילים זהות במשמען השקולות בשני משקלים נבדלים.
ב. הצורה שֶׁלְגַלְג מלמדת שני עניינים שונים לפחות: (א) לצד הצורה לג (לוג) המוכרת מהמקרא שימשה בלשון חכמים גם הצורה לג, אבל תיעודה נדיר. מי שירצה לנקוט לשון גוזמה יאמר כי אולי היא הייתה רווחת יותר בלשון, אבל נדחתה מפני לג (לוג) של המקרא. אבל אין סיבה להרחיק לכת עד כדי כך. (ב) התיבה שֶׁלְגַלְג וגלגוליה ברוב העדים של משנת מקוואות, לרבות הטובים שבהם שנשתבשו – נקדני כ"י ק וכו" פא – הם דוגמה נוספת לשינויים ולעתים אפילו לשיבושים שחלים במילים ובצורות נדירות בלשון.

ד. טפיה/טפי/טפית)

20. שני העדים העיקריים שלנו וכתבי יד אחרים של המשנה מוסרים לנו שלושה שמות (ואולי רק שני שמות) קרובי משמע. האחד נגזר משורש שלם (טפ"ח) – טפיה (=כלי לנזלים: דלי או נטלה או פך או כוס); והשני והשלישי גזורים משורש מגזרת ל"י (טפ"י) – טפי (ומצאנו גם כתיב בתי"ו: *תפי⁷¹),⁷² טפית (גם טפי וגם טפית הם כלים לנזלים: פך, כוס וכיו"ב). התיעוד של שתי הצורות הראשונות מרובה למדי; הצורה השלישית (טפית) העדויות עליה מצומצמות מאוד, ואינה מוזכרת בידי פרשני המשנה הקדמונים. במסורת הניקוד שני כתבי היד שלנו – וגם כתבי יד מנוקדים אחרים – חלוקים בינם לבין עצמם וחלוקים ביניהם בניקודם של שני הכתיבים טפיה, טפי. אביא תחילה את הנתונים מק ומפר, ולאחריהם יוצגו הנתונים מעדים אחרים. לאחר מכן אבוא לברר במעט את עניינם של השמות האלה.

69. העי"ן מנוקדת בקמץ לפי שהמילה נמצאת במקרא בהפסק ראשי.

70. חילופים בין צורות בינוני לצורות שמניות מובהקות אנו מוצאים גם במילים אחרות, כגון הצירוף פִּנְסָה / פִּנְסָה משקה. החילוף הזה מתועד היטב בכ"י פ (ראה בראש תש"ן [הגיליונות], מס 3 בעמ' 141 ומס' 8 בעמ' 150). לעומת זאת אין להביא כאן את החילוף בִּוּשָׁה / בִּוּשָׁה (פנים לגיהנם) ובושת (פנים לגן עדן). הגרסה "בוש פנים" ליד "עז פנים" היא כנראה הגרסה המקורית, שנדחתה מפני "בושת", המוכרת יותר מעברית המקרא, כפי שהיטיב לפרש שרביט (לשון אבות, עמ' 268).

71. הצורה בתי"ו מצויה רק בשם כשהוא נצמד כינוי – תפיו וכיו"ב, כפי שנראה להן.

72. יש מי שרואה בצורות טפיה וטפי שתי חלופות של שם אחד, ראה דברי הערוך ובמיוחד דברי הרמב"ם המובאים להלן ב"25.

הנתונים

21. הנה הנתונים מק: (א) טְפִיחַ: בְּטָפִיחַ (שבת כד, ה), בְּטָפִיחַ[ח] ⁷³ (שבת יז, ו); (ב) טְפִי: וְהִיטְפִי ⁷⁴ (פרה ו, ג). גם טְפִיחַ וגם טְפִי שקולים במשקל פְּעִיל. ליד הצורה טְפִי אנו מוצאים בק שני ניקודים נוספים של הכתיב טפי: (ג) צורה אחת שקולה במשקל פְּעִי/פְּעִי: ת(י)פִי ⁷⁵ (נגעים יב, ה); ברור כי בהופעה זו כיוון הסופר לצורה תִּפְיָו, ולמעשה גם הנקדן כיוון לצורה במשקל סגולי, אלא שניקד פתח במקום חיריק בתי"ו. (ד) וצורה נוספת שקולה במשקל פְּעִל: וְטְפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִי ⁷⁶ (שם ג, ב).

והנה הנתונים מפר: (א) טְפִי: וְטְפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִי (שם ג, ב) במשקל פְּעִיל; (ב) גם בפר מצאנו צורה במשקל פְּעִי/פְּעִי: טְפִי (נגעים יב, ה). (ג) וְהִטְפִי (פרה ו, ג). נראה שזו צורת נקבה של טְפִי במשקל פְּעִית. מאחר שיש עדויות נוספות לכתיב טפית בכתבי היד פא ולו (כפי שנראה להלן), יקשה לומר בוודאות כי זה שיבוש של וְהִטְפִי (בהמרה של האות ח"ת בתי"ו).

22. להלן יפורטו הממצאים בעדים האחרים. תחילה יובאו הנתונים מהעדים המנוקדים ניקוד מלא או כמעט מלא, ולאחריהם יובאו הנתונים מהעדים חסרי הניקוד.

פא – (א) פְּעִיל: בְּטָפִיחַ ⁷⁷ (שבת כד, ה); והטפוח (פרה ו, ג). (ב) פְּעִיל: וְטְפִי ⁷⁸ (כלים ב, ג). (ג) ומצאנו גם פְּעִי/פְּעִי: תופי ⁷⁹ (נגעים יב, ה). (ד) פְּעִל: וְהִטְפִי (שם

73. (א) הכתיב לפני התיקון מכון כמובן לצורה טפי (מה ניקודה?). (ב) נראה כי הנקדן שהוסיף את הח"ת הוא מי שחזר וכתב את המילה בשלמותה גם בגיליון: בְּטָפִיחַ.

74. האם הסופר טעה והוסיף יו"ד אחרי ה"א הידיעה והנקדן תיקן את טעותו? או שמא הסופר שגה וכתב והיטפי במקום והטיפי (צורה במשקל פְּעִי), התואמת לצורה טְפִי/תְּפִי (נגעים יב, ה) שנמצאה בק, פר ובעדים אחרים (ומובאת להלן בסעיף זה ובסעיפים הסמוכים)?

75. נראה שתיפיו היא גלגול של טפיו בביטול הנחציות (ואיננו יודעים מה גרם לביטולה).

76. יש קו רפה על הפ"א, לפיכך ברור כי הפתח בא במקום קמץ, כחילוף המצוי ביניהם בכתב יד זה.

77. (א) קשה להניח, שחולם מקורי לפנינו שנכתב כתיב חסר. שכן כמעט לא מצינו שבמילה לא מקראית שיש בה חולם תִּפְתַּב תנועה זו בלא וי"ו בעד מן העדים של המשנה. נראה שבניקוד הטי"ת בחולם משתקפת הידמות של התנועה [a] בתכונת השפתיות לפ"א התוכפת – [a] < [o]. לפיכך אני רואה בצורה בְּטָפִיחַ שבכ"י פא גלגול משני של בְּטָפִיחַ שבכ"י ק ובעדים אחרים. (ב) בגיליון התחתון הובא ביאורה של המילה בלשון זה: "בטפוח כסוי של מאור". הגדרה זו לוקה בחסר; היא מגדירה את השם הזה מצד תפקיד צדדי שלו, ולא מצד מהותו ותפקידו העיקרי. (טובה ממנה ההגדרה המובאת במשנת שבת יז, ו צוטטה להלן בהערה 80, וראה גם § 25).

78. רואים בביורו כי הנקדן בפא הטיל חיריק מתחת למרכזה של האות פ"א, ואחר כך הוסיף מישוה משמאל לחיריק קו. ועתה נראה כאילו החיריק הוסב לצירי: וְטְפִי (כלומר צורה במשקל פְּעִל, כמו הדוגמה האחרונה שהובאה מכ"י ק).

79. אם אמנם וי"ו מקורית לפנינו – ולא יו"ד (תיפיו, כעדות סופר ק ולו (כמובא להלן) = תְּפִי, ו

ג, ב; (ה) בְּטִפִּית⁸⁰ (שבת יז, ו) בדומה לגרסת כ"י פר במסכת פרה ו, ג שהובאה לעיל ב־21§.

א – (א) פְּעִיל: וְהִטְפִּי (פרה ו, ג). (ב) פְּעִי/פְּעִי: תְּפִיּוֹ (נגעים יב, ה). פס – (א) פְּעִיל: בְּטִפִּיחַ (שבת יז, ו; כד, ה). בהופעה אחת טעה פס טעות גדולה בנקדו צורת פועל (בבנין הפעיל) במקום צורה שמנית: וְהִטְפִּיחַ⁸¹ (פרה שם, שם). (ב) פְּעִי: וְטְפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִּי (שם ג, ב), טְפִיּוֹ⁸² (נגעים יב, ה). ת־מועד – פְּעִיל: בְּטִפִּיחַ (שבת יז, ו), בטופיח [בְּטִפִּיחַ]⁸³ (שם כד, ה). ת – פְּעִי/פְּעִי בלבד: וְטְפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִּי (שם ג, ב; פרה ו, ג), טְפִיּוֹ⁸⁴ (נגעים יב, ה).

ליוור – (א) פְּעִיל: בְּטִפִּיחַ (שבת יז, ו; כד, ה); וְהִטְפִּי (כלים ג, ב). (ב) פְּעִיל: וְהִטְפִּי (פרה ו, ג); (ג) פְּעִי/פְּעִי: תְּפִיּוֹ⁸⁵ (נגעים יב, ה). (ד) פְּעִיל: וְטְפִי (כלים ב, ג).

23. בעדים הלא מנוקדים קשה להכריע, באילו משקלים שקולות הצורות הנתונות בכתיב; רק הכתיב טפיו (תפיו) עדותו ברורה – הוא עשוי לצורה במשקל פְּעִי/פְּעִי. הרי עיקר הנתונים:

בעל פיה"ג לסדר טהרות גורס בכלים ב, ג וטפיח (כמו זה שבמסכת שבת כד, ה בק' וכקריאת הנקדן שם יז, ו). וזה הכתיב בשתי ההופעות הנ"ל במסכת שבת בעדים אחרים: "וטפיח... פי' טפיח זה דלי"⁸⁶ אבל בהופעה השנייה במסכת כלים (ג, ב) וכן במסכת פרה (ו, ג) הוא גורס והטפי.⁸⁷ ובנגעים (יב, ה) הוא גורס⁸⁸ "תפיו א' ד' [=איכא דאמרין] טפיו"⁸⁹. הכתיב תפיו/טפיו מכוון בביורו, כאמור, ליחיד טְפִי/טְפִי

נגרסת כ"י א ודפוס ליוור) שנתחלפה בטעות בוי"ו – ברור שנקל לפרש את הצורה תופיו כגלגול של תְּפִיּוֹ בהידמות התנועה בהברה הראשונה לפ"א השפתית: [i] < [u].

80. ובגליון נתבארה המילה "חמת שממלא (מן) מים מן הבור".

81. איני רואה דגש בפ"א.

82. לפי תצלום כתב היד המצוי בידי נראה שבתחילה טעה כאן פס וניקד טְפִיּוֹ, ואחר כך תיקן לקרוא טְפִיּוֹ.

83. הצורה הלא מנוקדת, בטופיח (נראה כי זו גרסה דומה לגרסת הקרי בפא במשנה זו גופה, כמובא לעיל), באה בפנים, ועל גביה נוספה בכתיב קטן יותר הצורה המנוקדת.

84. בפירוש המשנה של רע"ב הנלווה לכתב היד כתוב תפיו בתי"ו. הניקוד בפתח בכ"י ת זהה לניקודו של נקדן 17.

85. ובשולי העמוד הביא את חלופת הכתיב טפיו.

86. אפשטיין, פיה"ג, עמ' 10, וציין את גרסת כתבי היד (בלשונו של אפשטיין: "ובנוסחאות") וטפי. והעיר שם שכן הביא הערוך. והוסיף: "ר"מ: וטפי הוא שם חסר והשלם הוא טפיח".

87. אפשטיין שם, עמ' 13.

88. ראה שם, עמ' 100, והערות 10–16.

89. וכתב שם אפשטיין בהערה 11 שבכתב היד נשתבשה הטי"ת ונכתבה מ"ם, והוא תיקן את השיבוש.

(תַּפִּי/תָּפִי) במשקל פְּעִי/פְּעִי. אבל איננו יודעים איך הוא קרא את הכתיבים טפּיח, טפּי, שהן צורות נפרד ביחיד.

לו – (א) פעיל (אך מה הוא ניקודה של התיבה?):⁹⁰ בטופיח (שבת כד, ה) – יהא אשר יהא משקלו של השם, נראה כי הכתיב בוי"ו אחרי הטי"ת משקף חלופה פונטית של בטפּיח בהידמות של התנועה לפני העיצור השפתי [a] < [o] או [u] לפני ([f]), כמשתקף בניקוד בְּטַפִּיחַ שמצאנו בכ"י פא ובכתיב בטופיח שבכ"י ת־מועד שהובאו לעיל. (ב) פעי (אבל מהו ניקודה?):⁹¹ וטפי (כלים ב, ג),⁹² והטפי (פרה ו, ג); והטני! (כלים ג, ב – על פי גרסת העדים האחרים ודאי הוא, שזוה שיבוש מן והטפי בהמרת הפ"א בנו"ן). (ג) פְּעִי/פְּעִי: תיפיו (נגעים יב, ה). (ד) בטפּיח (שבת יז, ו), כמו בכ"י פא במשנה זו ובכ"י פר במשנת פרה ו, ג.⁹³

רמב"ם (קאפח) – (א) פעיל: בטפּיח (שבת יז, ו), ובכתיב המלמד על השינוי בתנועות ([o]/[u] < [a]): בטופיח (שבת כד, ה); באפרט חילופי הנוסח הובא הכתיב בטפּיח. (ב) פעי: וטפי (כלים ב, ג), והטפי (שם ג, ב; פרה ו, ג). ואין אנחנו יודעים באילו משקלים נשקלו הצורות הנ"ל. (ג) פְּעִי/פְּעִי: וטפּי (נגעים יב, ה).

ד"ר – (א) פעיל: בטפּיח (שבת יז, ו; כד, ה). (ב) פעי: וטפי (כלים ב, ג), והטפי (שם ג, ב; פרה ו, ג); גם כאן איננו יודעים כיצד נִהְגוּ הכתיבים הנ"ל. (ג) פְּעִי/פְּעִי: וטיפּי⁹⁴ (נגעים יב, ה).

24. הערות

א. עדות קדומה לכתיב טפּיח נמצאת כבר בגמרת הבבלי שבת (קנו ע"א–ע"ב), במימרה "אמר רב יהודה אמר רב: [...] וגיגית סדוקה מונחת על גבן ופקקו את המאור בטפּיח".

ב. אין ספק שיש לנו כאן דוגמה קיצונית של שמות שאינם מצויים במקרא, וכבר מסורות הכתיב בכתיב היד אינן חד־משמעיות לגביהם; כאמור, מצאנו חילופים בין טפּיח לטפּי.⁹⁵

ג. נראה שיש פה כתיבים שאפשר לראות בהם חלופות פונטיות של צורות הנתונות בכתיבים אחרים. למשל, כבר אמרנו שהכתיב בטופיח (בכתיב היד לו, ת־מועד,

90. ראינו שהכתיב הזה נוקד גם פְּעִיל (כמו בק, ת־מועד פא ועוד) וגם פְּעִיל (כמו בפס) וגם פְּעִיל (כמו בליוור) ועוד.

91. ראינו שהכתיב הזה נוקד גם פְּעִי וגם פְּעִי וגם פְּעִי (בפ"א דגושה) וגם פְּעִי.

92. נוכל לומר כי זו צורת פְּעִיל, רק אם נניח שיש להטיל חיריק בפ"א.

93. ראה לעיל §§21–22.

94. ובפירושו המשניות לרמב"ם שבד"ר באה המילה בכתיב חסר: וטפּי.

95. במשנת שבת יז, ה גרס הסופר של ק בטפּי לעומת הנקדן ועדים אחרים הגורסים בטפּיח, אך כתבי היד פא ולו גורסים בטפּיח. ובמשנת כלים ב, ג גורס כתב היד של פיה"ג טפּיח כנגד וטפּי בכל העדים האחרים. במשנת פרה ו, ג גורס פר והטפּיח לעומת והטפּי בכל העדים האחרים.

וברמב"ם קאפח בשבת כד, ה) עשוי לשקף את הצורה טְפִיחַ שהתנועה [a] הפכה בה תנועה אחורית [u] או [o] בשל הידמות לעיצור השפתי התוכף, כפי שמעיד הניקוד של כ"י פא במשנה זו גופה (פְּטִיחַ).

ד. גם הכתיב תפיו במקום טפיו⁹⁶ אפשר להסבירו כביטול מקומי של הנחציות בטי"ת.⁹⁷ שיוכה של הצורה טפיו/תפיו למשקל פְּעִי/פְּעִי הוא ברור לחלוטין. ה. גם הצורה וְהִטְפִית (פר פרה ו, ג) / בטפית (פא, ⁹⁸ לו שבת יז, ו) תצורתה ברורה: לפנינו צורה במשקל פְּעִית, אם אין כאן שיבוש של טפיה, שהחזי"ת הומרה בו בטעות בתי"ו. (אם זו טעות, איך נתגלגלה במשנה אחת לשני כתבי יד שהועתקו בידי שני מעתיקים בארצות שונות? ואיך נמצאה בשתי משניות רחוקות זו מזו בשבת ובפרה בשלושה עדים שונים?) עם זאת אין אפילו מקום אחד במשנה שהצורה מתועדת בכל העדים המהימנים.

ו. אף הגיוון בניקודים הוא רב; מצאנו טְפִיחַ, טְפִיחַ, טְפִיחַ, טְפִיחַ. העדויות על שתי הצורות הראשונות – טְפִיחַ, טְפִיחַ – מהימנות יותר (ק, ת-מועד, פא); וכבר אמרתי שהצורה טְפִיחַ היא גלגולה של טְפִיחַ. ומצאנו עדויות מהימנות לצורות טְפִי, טְפִי (תְּפִי), כאמור, טְפִי (תְּפִי) מוצקותה עולה גם מגרסת הכתיב (טפיו, תפיו ועוד), וגם על טְפִי יש עדויות מוצקות ביותר (ק, פר, פא).

משמעויות וגזרונים

25. נבוא לומר דברים מפורשים יותר על משמעויותיהם של השמות הנ"ל ועל השאלה אם יש קשר של גזרון ביניהם. מובן כי בבירורה של שאלה זו יש משקל גדול לעדויות הקדמוניות ולפירושי הקדמונים. אפשר את דבריי:

כל הקדמונים אומרים שמדובר בכלים לנוזלים. בפיה"ג לסדר טהרות, עמ' 10: "טפיה זה דלי הוא של חרס". והזכיר שם הגאון בפירושו את הברייתא בבבלי בבא בתרא סג ע"א המפרטת מקומות וכלים לנוזלים: "בור, חבית, קדרה וטפיה"⁹⁹. וכן את המימרה בבבלי בכורות מו ע"ב "שחור אל ישא שחורה שמא יצא מהן טפיה", והוסיף שם הגאון דברי פירוש אלו: "ו[טפיה]¹⁰⁰ זה פירוש[ו] פתאי אוכמא [...]" והיא נטלה בלש[ו]ן חכמ[ים] כגון דלי". ובעמ' 13 הוא כותב: "פ' טפי זה דומה לפך

96. נראה שהצורה בתי"ו (תופיו/תפיו/תפיו) היא גרסה קדמונית, לפי שיש עליה עדויות רבות ומהימנות (ק, פא, א, לו וכתב היד של פירוש הגאונים לסדר טהרות; וזו עדותו של רבנו הלל בפירושו לתורת כהנים כפי שהביא אפשטיין, פיה"ג, עמ' 100 הערה 16).

97. יושם נא לב כי החילוף ט/ת נקרה רק בצורה הזאת במשנת נגעים יב, ה, ולא בכל הופעה אחרת של הצורות האחרות.

98. גם כ"י פא ניקד צורה זהה לזו של כ"י פר: טְפִיחַ (בפתח במקום הקמץ).

99. וכתב שם רש"י בד"ה "ולטפיה": "כלי זוטר לשחות בו בני אדם".

100. הוספתי במובאה זאת מילה אחת ואותיות אחדות להקלת הקריאה.

אלא שהפך פיו רחב וטפי פיו צר שיוצא השמן ממנו טיפה אחר טיפה, ומנין שכן כדתנן (פרה ג, ג) 'והטפי בתוכה אף על פי פיו צר כל שהוא'".
 בכבלי שבת קכה ע"ב בביאור פסקת המשנה יז, ו' זמורה שהיא קשורה בטפיה ממלאין בה בשבת" כותב רש"י: "זמורה, של גפן"; "שהיא קשורה בטפיה – פך ששואבין בו מן הבור או מן המעין". ור"ח (שם) כותב: "וטפיה הוא כלי בדלי [צריך להיות "כדלי"]?".

ומעין זה שם קנו ע"א בביאור פסקת המשנה כד, ה' "שפקו את המאור בטפיה" כותב רש"י: "בטפיה, פך של חרס (וחברו בפרק י"ז: זמורה שהיא קשורה בטפיה ממלאין בה בשבת)".

ולמימרת רבי יהודה אמר רב שהובאה שם ע"א–ע"ב¹⁰¹ כותב שם הר"ח: "פקקו את המאור בטפיה, פי' טפיה כלי חרס קטן והוא כגון פתיא [וברבים] פתוותא כדגרסינן בע"ז בגמרא: 'אלו דברים של נכרים אוסרין ואיסורן איסור הנאה'" (דף לג ע"ב).

ויש מי שרמזו לזהות בין שני השמות. בפיה"ג עמ' 13 (בהערה 16) הביא אפשטיין את דברי הערוך שכתב "ויש שאומרין שטפי וטפיה אחד הוא" (וראה גם מה שכתב שם אפשטיין בעמ' 100). ורמב"ם בפירוש המשנה (מהדורת הר"י קאפח): "וטפיה, כוס קטן" (שבת יז, ו); "וטופיה, כוס" (שבת כד, ה). "וטפי, הוא שם מקוצר ובשלמותו הוא טפיה" (כלים ב, ג). אבל "טפי ופך [...] שטפי כלי שפיו צר מאד שאין יורד ממנו כי אם טפה טפה, ולפיכך נקרא טפי על שם הטפה" (כלים ג, ב; וראה גם פירושו למסכת נגעים יב, ה ולמסכת פרה ו, ג).

26. ראינו שהכלים טפיה, טפי (תפי) הם כלים לנוזלים – פך, כוס, דלי, נטלה וכיו"ב.¹⁰² אין מניעה להניח כי השם טפיה (יהא אשר יהא ניקוד התיבה) קשור בפועל טַפַּח וְהַטְפִּיחַ, הקשור בנוזלים, ועניינו הרטיב, לחלח,¹⁰³ כגון "משקה טופח" (כלים ח, ג; טהרות ג, א), "מים כל זמן שהן מטפוחין" (ירושלמי ברכות ג ה, דף ד ע"ד).

את טפי קשרו הפרשנים הקדמונים עם טַפָּה וְטַפְטוּף (כך אומרים בפירוש בעל פיה"ג והרמב"ם).¹⁰⁴ אם נקבל את ההסבר הזה, נצטרך לומר שהשמות טיפה וטפי גזורים משרשים נבדלים העשויים להתחלף ביניהם: טיפה מן טפ"ף וטפי מן טפ"י. בדבר זה אין כל קושי, שכן ידועים לנו חילופים בין גזרות ע"ע ול"י גם במילים עבריות אחרות, כגון שַׁק, שְׁקִים מן שַׁק"ק לעומת השם סְקָאי (תופר שְׁקִים)¹⁰⁵ מן

101. ראה לעיל הערה א ב-24.

102. הדברים עולים בבירור מחלק מן ההקשרים שהשמות באים בהם, וכך פירשו גדולי הקדמונים.

103. ראה מילון בן-יהודה, ערך ג. טפח, עמ' 1905–1906.

104. ראה לעיל 25§.

105. "מחט... וְשֶׁלְסָקִים" (ק, שבת יז, ב; כלים יג ה [במשנה זו מנוקדת הקו"ף בפתח]), "מחט [...]

שק"י (סק"י).¹⁰⁶ אם כן לפנינו שני כלים ששמותיהם קרובי משמע אבל גזרונם נבדל. הם נגזרו משרשים שונים: טפ"ח מן טפ"ח וטפי מן טפ"י המתחלף בטפ"ף. וליד טפי מצויה גם טפ"ת (אם אין כאן גלגול מוטעה של טפ"ת בהמרה של החי"ת בתי"ו).

27. עם זאת, כאמור, הובעה הדעה ששתי הצורות טפ"ח וטפי קשורות זו בזו: "ויש שאומרים שטפי וטפ"ח אחד הוא" (הערוך), ובצורה מפורשת ביותר: "וטפי, הוא שם מקוצר ובשלמותו הוא טפ"ח" (רמב"ם בפירוש המשניות לכלים ב, ג).¹⁰⁷ האם הרמב"ם ביקש לומר, כי בשל נשילת החי"ת בטפ"ח עלתה הצורה טפי? לדבר הזה יש כידוע מעט עדויות בעדים הקדמונים המחליפים בין שתי הצורות; כבר צייננו שסופר ק גרס בשבת יז, ו בטפי, והנקדן הוא שהוסיף את החי"ת; והוא עצמו (סופר ק) גרס בהופעה השנייה במסכת שבת כד, ה בטפ"ח. ובכלים (ב, ג) כל כתבי היד גורסים וטפי, אבל כתב היד של פיה"ג לסדר טהרות גורס וטפ"ח.¹⁰⁸ אם נקבל את הדעה שמדובר בכלי אחד ובגזרון אחד, והחי"ת נשלה בטפ"ח וממנה נתגלגלה הצורה טפי, נוכל לומר, כי על יסוד הניקוד טפ"ח נתקבלה הצורה טפי משנשלה החי"ת. עדות לקיומן של שתי הצורות בכתב יד אחד נמצאת במסורת הנקדן של ק. אבל נקדן זה מכיר גם את טפי בפ"א צרויה וגם את טפי/תפי, המוכרת כאמור גם לסופר כתב היד (תיפיו).

או שמא על יסוד הצורה טפיו (תפיו) / תיפיו (תופיו), שכתביה מעידים מן ברור שצורת היחיד שלה היא במשקל הסגולי טפי/טפי (תפי/תפי), נצטרך להניח שהצורה המקורית לפני נשילה החי"ת הייתה טפ"ח (כאחד הניקודים שנמצא בכ"י ספ); ומשנשלה החי"ת קיבלנו טפי (מעיד על קריאה זו כ"י ספ). האומנם נוכל לדחות את כל העדויות המשובחות, הגורסות טפי או טפי, מפני עדותו של ספ, שטעה וקרא את הכתיב המכוון לשם עצם שבאו לפניו וי"ו החיבור וה"א הידיעה, והטפ"ח, כפועל – והטפ"ח?

אבל כאמור וכמתפרט לעיל רבות העדויות הקדומות המלמדות, שאין קשר קבוע בין קריאת הכתיב טפ"ח לקריאת הכתיב טפי. כלומר אין לומר שיש עדויות מוצקות ששתי הצורות שקולות במשקל אחד בלבד בידי מסרן אחד מן העדים

¹⁰⁶ שְׁלֵשָׁקִים" (פר, כלים שם שם; ראה בראש תשס"ה [תצורה], §22, עמ' 205 ו-23 ס"ק ח, עמ' 206).

¹⁰⁷ שלא כדעת מילון בן יהודה בערך טפי, עמ' 1907–1908; לאחר שהביא את דברי הגאון (הוא מדבר שם על רה"ג כפי שחשבו בדורו שבעל פירוש המשניות לסדר טהרות הוא רב האי גאון) ואת דברי הרמב"ם הקושרים את הכלי טפי בשם טפה, וכותב: "אבל גזרה זו אינה מקורית, כי מן טפ"ח או טפה אין משקל פע"י" (אבל הוא מסכם שם ואומר: "עכ"פ בעצם משמ[עות] המלה כנראה אין ספק והסכמת כל המפרשים מכרעת").

¹⁰⁸ כמובא לעיל ב-§25.

¹⁰⁹ ראה לעיל תחילת §23.

המשובחים, הגורס צורה אחת בשני השמות, כגון טְפִיחַ, טְפִי במשקל פְּעִיל (משתי גזרות נבדלות), הן ראינו שגם כ"י ק המשוכח מוסר שני משקלים שונים גם בכתיב וגם בניקוד!

28. לפיכך, לעת הזאת, נראה לי לחתום את העיון הזה בקביעה שיש לנו שני שמות דומי הוראה, וכל אחד מהם – זה הנכתב טפּיח וזה הנכתב טפי – נשקל במשקלים שונים: הצורה טְפִיחַ (ולה החלופה טופּיח/טפּיחַ בתנועה [u] או [o] במקום קמץ) עדיה משובחים, ואילו הצורות טְפִיחַ, טפּיח מעידים עליהן עדים פחות משובחים. טְפִי/טפּי יש עליה לא רק עדות מנוקדת אלא עדות קדמונית של הכתיב טפּי (תפּי) וגם תפּי בהידמות של התנועה לפ"א התוכפת), וגם הצורות טְפִי, טפּי יש להן עדים משובחים. לעומת זאת טפּי העדות עליה טובה פחות.

יש להזכיר גם את הכתיב השלישי – טפּית. ומצאנו שכתוב זה נוקד טפּית (טפּית) – צורה במשקל פְּעִית (פר, פא). מצד אחד, לאור עדויות אלו אפשר לראותה צורה אותנטית ולא גלגול משובש של טפּיח בהמרה של החי"ת בתי"ו. לצד שני, יש לזכור שטפּית עדיה מועטים והיא מתחלפת בהופעותיה גם בטפּי וגם בטפּיח.¹⁰⁹ ברור אפוא כי מהימנותו של הכתיב טפּית (שנוקד טפּית/טפּית במשקל פְּעִית) פחותה ממהימנותם של הכתיבים טפּיח וטפּי.

ה. הערות סיכום

29. הובאו כאן צורות מיוחדות מתוך התיאור של משקלים שונים של לשון המשנה: א. צורת הנסמך דְּפַק השקולה לכאורה במשקל פְּעַל (או החלופה דְּפַק השקולה לכאורה במשקל פְּעַל), צורת הנסמך גָּרַס במשקל פְּעַל במקום צורות הנסמך גָּרִיס/גָּרִיס, צורת הנסמך דוֹרִי במקום דורות. ועם אלה הובאה ונידונה גם צורת הנסמך רבִים רְבִי (רְבִי) במקום רְבֹת או רְבֹת וכיו"ב מחוץ למשנה, ולכאורה מדובר בצורה במשקל רַב. למעשה כולן אינן צורות סדירות אלא צורות שנזדמנו בהקשר מיוחד, היינו צורות שעלו ל"צורך" מקומן ול"צורך" שעתן. לפיכך אין נראה לי למשל שיש מקום להביא את צורת דְּפַק במשקל פְּעַל. זו צורה חלופית של דוֹפַק שנזדמנה בהקשר מיוחד. וכך גם רְבִי אין מקומה במשקל פְּעַ, אלא צורת נסמך חלופית של רְבֹת או רְבֹת שנקרתה בהקשר אחד. אנו סבורים שהיה כאן תהליך של דסימילציה כמותית: דוֹפַק דוֹפְקִים < דְּפַק (דְּפַק) דוֹפְקִים, רְבֹת (רְבֹת) רְבֹת < רְבִי (רְבִי) רְבֹת. תהליך דומה משתקף גם בשני הצירופים שנידונו לעיל (8-6§§) ובצירוף הנוסף שנידון להלן (ב-30§§-33). ב. הכתיב שלגלג > של לג, שנשתבשה מסירתו, עדות יש בו לקיום השם לָג (ויש

109. כפי שניתן ללמוד מחילופי הגרסה המתפרטים לעיל ב-21§§-23.

גם ניקוד בלמ"ד קמוצה: לַג). זו חלופה דקדוקית של לַג (ובכתיב מלא לוג). הגרסה בכתיב היד הקדומים אף מעידה על התלכדות של שתי תיבות (שְׁלַגְלַג לַג) לתיבה אחת (שְׁלַגְלַגְלַג) ועל תהליך של הפלולוגיה שהביא לנשילת הלמ"ד במילית של (שְׁלַגְלַגְלַג < שְׁלַגְלַג).¹¹⁰

ג. טפיח/טפיו/טפית). דומה אני שהעיון בכתיבים טפיח, טפי ובצורה צמודת הכינוי טפיו (תפיו/טיפיו/תופיו) ובניקודיהם יש בו דוגמה לסבך שבו נתונה תצורתם של כמה וכמה שמות בלשון המשנה. המסירות של העדים המהימנים והפרשנות הקדומה שאין ערוך לחשיבותן בכל עיון כזה מבהירות לנו פרטים רבים, אבל גם משאירות אותנו לעתים בספקות לא מעטים. לכאורה יש מקום להנחה ששתי הצורות קשורות זו בזו בגזרון (טפיח < טפי בשל נשילת החי"ת), אבל לטעמי מסתבר לא פחות – ואולי אפילו מסתבר יותר – שיש להניח שמדובר בשתי צורות בעלות גזרונים נבדלים (טפיח מן טפ"ח, לעומת טפי מן טפ"י המתחלף כנראה בטפ"ף שנגזר ממנו השם טָפָה). נראה שמהימנותה של הצורה טפית פחותה מזו של טפיח וטפיו, שהיא מתחלפת עמן. שמות אלו, כשמות רבים בלשון חז"ל שאינם מתועדים במקרא, מסירותיהם חלוקות. וכאן יש גם תוספת מחלוקת: שלוש הצורות מתחלפות זו בזו, וההכרעה לגבי תצורתן מלווה בספקות. אחרי כל הלבטים הרבים אנו רואים לקיים שלושה שמות: שני השמות הנכתבים טפיח (זה נשקל במשקלים שונים), טפי (גם זה נשקל במשקלים שנים) קיומם בטוח. ובמידה פחות מהימנה מצוי גם השם הנכתב טפית (יש עדויות לשקילתו במשקל פְּעִית, אבל יש עדויות לחילופים שלו בטפיח וטפיו).

ו. נספח ל־3§§-15

א. ולדי ולדות

30. נביא כאן דוגמה נוספת של צירוף סמיכות טאוטולוגי שיש עליו תיעוד נרחב: צורת הרבים של השם ולד (זה מנוקד וְלָד [וְלָד], וְלָד ועוד)¹¹¹ היא וְלָדוֹת. הרי הנתונים בק: וְלָדוֹת (בכורות ב, ד ועוד x3), וְלָדוֹת (שם שם x3 ועוד x3), (י) וְלָדוֹת (שם שם), הוְלָדוֹת (בבא קמא ה, ד); וְלָדוֹתֵיהֶן... וְלָדוֹתֵיהֶן¹¹² (תמורה ו, ג), שוְלָדוֹתֵיהֶן (שם ג, א). אבל מצאנו גם את הנסמך וְלָדֵי בצירוף ולדי ולדות. הרי המובאה בשלמותה: "המקבל צאן ברזל מן הגוי ולדות פטורין וְלָדֵי וְלָדוֹת חייבין העמידו ולדות תחת אימותיהן ולדות פטורין וְלָדֵי וְלָדוֹת חייבין" (בכורות ב, ד).

110. כאמור – לעיל § 16 והערה 60 – השווא בנימ"ל הושמט בגרסת הפנים של כ"י פא ולא הוטל בגרסה שהובאה בגיליון כתב היד עוד בהיותו במזרח.

111. השם הזה נידון אצלי בהרחבה בתיאור משקל פְּעַל.

112. זו מן הדוגמות המעטות של כתיב חסר של חולם (מלא) בכ"י ק.

וכך מצאנו כתוב ומנוקד גם בפא: "וּלְדֵי וְלָדוֹת חֵיבִין". (יש שם השמטה של מילים מחמת הדומות. חסרות המילים "העמידו... חיבין", והושלמו בגיליון. בהשלמה כתוב גם כן "וולדי וולדות"). וכך הוא בלא ניקוד גם בלו וברמב"ם קאפח: ולדי ולדות (x2). ומעין זה גם בד"ר: "וולדי וולדות... וולדי ולדו". גם בפס מצאנו את הצירוף בתוך נוסח שונה של המשנה:¹¹³ "וּלְדֵי וְלָדוֹת חֵיבִין... וּלְדֵי"¹¹⁴ וְלָדוֹתֵיהֶן פְּטוּרִין וּלְדֵי וּלְדֵי וְלָדוֹת חֵיבִין"¹¹⁵ (נוהגת בו כמו בשמות רבים בכ"י פס צורת הרבים "הארמית": פְּעֻלוֹת).

31. נראה שצורת הרבים וְלָדִים ונסמכה וְלָדִי לא נהגו בלשון. צורת הנסמך, שנמצאה במסכת בכורות כמובא לעיל, וּלְדֵי/וּלְדֵי, היא צורה שנקרתה במבנה הסמיכות הטאוטולוגי וולדי וולדות. נראה שהיא עלתה במקום וְלָדוֹת וְלָדוֹת (או במקום וְלָדוֹת וְלָדוֹת, למי שקורא בצורת הנפרד וְלָדוֹת כניקוד שנמצא בפס) בתהליך של דסימילציה. דוגמה זו, המתועדת בכל עדי הנוסח, עדיפה על דורי דורות, שנמצאה אך בעד אחד – עדות הנקדן המתקן של כ"י ק (לעיל §8).

32. ויש להוסיף שצירוף הסמיכות הטאוטולוגי הנ"ל מצוי גם בתוספתא.¹¹⁶ הוא נמצא בה שלוש פעמים בהלכה אחת: "המקבל צאן ברזל מן הגוים ולדות פטורין, ולדי וולדות חייבין. מתו אימהות והעמידו וולדות... ולדי ולדות חייבין... {אין} {הן} וולדותיהן וולדי ולדותיהן פטורין מן הבכורה..." (תוספתא בכורות ב, ה). פסקה מן המשנה הנ"ל בבכורות מובאת בירושלמי יבמות ז, א (ח ע"א): "תמן תנינן... וולדי וולדות חייבין". בהשראת המשנה (והתוספתא?) הנ"ל שב הביטוי "ולדי (וולדי) ולדות (וולדות)" ומופיע שש פעמים בתלמוד הבבלי (בכורות טז ע"ב – יז ע"א).

33. ונראה לי כי משימושו המצוי למדיי במשנה, בתוספתא ובתלמודים בצירוף הטאוטולוגי נתפשט השימוש בצורת הנסמך ולדי (וולדי) לצירופי סמיכות נוספים בשני התלמודים. בירושלמי דמאי ו, ג (כה ע"ג); בבא בתרא ג, א (יג ע"ד): "וולדי שפחתו"; ובתלמוד הבבלי, כגון "ולדי קדשים" (זבחים קיד ע"א ועוד), "ולדי (וולדי) מלאכות" (כריתות טז ע"א – ע"ב x5 ועוד), "בוולדי שלמי" (תמורה יז ע"ב). ומצאנוהו גם בפיוט בכמה צירופים, כגון "וולדי בנים" (יניי, קדושתות

113. נוסח שנתגלגל כנראה מגמרת הבבלי במסכת בכורות טז ע"ב – יז ע"א (הנרמזת בקצרה להלן ב-§32). זו קשורה בהלכה כניסוחה בתוספתא (ראה להלן ב-§32).

114. במילה זו ובאחרות שפותחות בשתי וי"וין נתארך הפתח שתחת הוי"ו הראשונה, ונראה כאילו הוטלו שני פתחין תחת שתיהן.

115. נוסח דומה מצוי בדפוסים, ואכמ"ל.

116. ברור שההלכה במשנה ובתוספתא קשורות זו בזו; אחת מהן נטלה מרעותה (אני פוטר עצמי מלעסוק בסוגיה, איזו מהן קדמה בהלכה זו).

לשלוש רגלים, "מאד אכזרי רחמים", "ולדי אב אחד" (שבעתא למוסף שבת "ואתם אמוני אלהים"), ומעט גם במקורות מאוחרים אחרים, כגון "כולדי עבדים ושפחות"¹¹⁷ (הלכות ראו, קידושים).¹¹⁸

ב. הצירופים של סמיכות ההפלה

34. מן הראוי להעיר כי ש' שרביט דן בסמיכות ההפלה של שמות כפולי צורה שהנסמך והסומך הם בצורת הרבים, וקבע כי בלשון התנאים "כאשר מזדמנים שני שמות משרש אחד במבנה סמיכות (להפלה וכדומה) נמצא בידול: פירות, פירות האילן אבל פירי פירות. וכן: דורי דורות, קולי קולות ולדי ולדות". ואף ציין שמצא בתלמוד הבבלי: "כללי כללות, פרטי פרטות, צבאי צבאות."¹¹⁹ עם זאת יש להעיר כי כדרכן של תופעות כאלה – דיסימילציות כמותיות או איכותיות – שאינן מתקבעות לגמרי. אפרש דבריי בעזרת דוגמה אחת: בתוספתא מצאנו "פירי פירות" (כ"י וינה,¹²⁰ כתובות ט, ב; מהדורת הגר"ש ליברמן עמ' 86), אבל כתב יד ארפורט גרס בתחילה "פירות פירות" ורק אחר כך תוקנה צורת הנסמך אל "פירי".¹²¹ ואין הכרח לטעון שגרסתו הראשונה של כ"י ארפורט היא שיבוש גמור, די לציין מה שהביא שרביט מן התלמוד הבבלי: "ובפירותיהן ובפירות פירותיהן" (כתובות נו ע"א).

35. בעיוננו הבאנו חמישה צירופים:¹²² דפק דופקים, גרס גריסים, רבי רבבות, דורי דורות, ולדי ולדות. בשני הצירופים הראשונים צורת הנסמך היא צורה ביחיד; בשלישי באה צורת נסמך ברבים – רְבִי – שאין לה אח ורע בלשון. שני הצירופים האחרונים ברשימה תואמים את אשר הביא שרביט. הסתפקנו בציין שני אלה בלבד מטעמים נבדלים: "דורי דורות" מתועד כמשנה בעד אחד ויחיד (נקדן כ"י ק), לעומת זאת הצירוף השני תיעודו נרחב, ומן הצירוף הטאטולוגי "ולדי ולדות" נתפשטה הצורה ולדי גם לצירופי סמיכות אחרים. בעיקרו של דבר בחמשת הצירופים הנזכרים ובסמיכויות של צורות רבים כפולי צורה מתגלה תופעת הבידול המורפולוגי; הדבר החשוב ביותר הוא שיש צירופים שצורת הנסמך בהם היא צורה שאינה מוכרת מכל מקור אחר ונוצרה לשעתה בהקשר המסוים בלבד.

117. פרטי הנתונים מצויים באתר "מאגרים" של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית: <http://hebrew-treasures.huji.ac.il/>.

118. שרביט, שמות (עמ' 151) מציין שמצא במכילתא דרשב"י בדרשת הפסוק "האשה וילדיה תהיה לאדוניה" (שמות כא 4) את הצורה ולדי בכינוי נצמד – "שולדיה" (x2). ואף ציין ש"מקצת כתבי היד גורסים 'שילדיה'", והעלה את הסברה שמא "ולדיה" נוצרה בהשפעת "ילדיה" של לשון הפסוק.

119. ראה שרביט שם, עמ' 143.

120. ונראה כי זו גרסת הדפוס הראשון כפי שניתן ללמוד משתיקת האפרט ממהדורת ליברמן (ואכן כך גורס דפוס התוספתא בש"ס וילנא המבוסס על הדפוס הראשון).

121. כמובא באפרט של מהדורת ליברמן.

122. מן הטעמים המתפרשים להלן, הצירופים לא הוצגו כסדר העיון בהם במאמר.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אפשטיין, פיה"ג = י"נ אפשטיין, פירוש הגאונים לסדר טהרות, ירושלים ותל אביב תשס"ב

בלאו, סוגיות בלה"מ = י' בלאו, "סוגיות בלשון המקרא", לשוננו סח (תשס"ו), עמ' 200-183

בן-חיים, מבוא = ז' בן-חיים, "מבוא", ספר המקורות, חלק ראשון: למן חתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים, מפעל המילון ההיסטורי של הלשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשכ"ג, עמ' 7-13

בר-אשר תשל"ב [מבוא פר'] = מ' בר-אשר, "משנה כתב יד פארמה ב לסדר טהרות: מבוא", קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א, ירושלים תשל"ב, עמ' 166-185
בר-אשר תש"ם [איטליה] = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, עדה ולשון ו, ירושלים תשמ"ד

בר-אשר תשמ"ג [כ"י רומי] = "עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב יד-רומי 32 לספרי במדבר", תעודה ג (תשמ"ג), עמ' 139-165

בר-אשר תש"ן [הגליונות] = מ' בר-אשר "הגליונות וההגהות בכתב-יד פרמה ב של המשנה: בחינה לשונית", בתוך מ' אידל ואחרים (עורכים), סגולה לאריאלה: מאסף דברי מחקר וספרות לזכרה של אריאלה דים גולדברג, ירושלים תש"ן, עמ' 158-121

בר-אשר תשס"ד [פְּעוּל] = מ' בר-אשר, "משקל פְּעוּל בלשון המשנה ומה שמסתעף ממנו", לשוננו סו (תשס"ד), עמ' 59-85

בר-אשר תשס"ה [תצורה] = מ' בר-אשר, "על תצורת שם העצם בלשון חכמים", בתוך מ' בר-אשר ומ' פלורנטיין (עורכים), מחקרים בשומרונות בעברית ובארמית מוגשים לאברהם טל, ירושלים תשס"ד, עמ' 189-212

בר-אשר תשס"ז [העברית בצרפת] = מ' בר-אשר, העברית של צאצאי האנוסים בצרפת², א-ב, ירושלים תשס"ז

בר-אשר תשס"ז [סידורי פראג] = מ' בר-אשר, "נוסח ולשון בסידורי פראג במרוצת הדורות", האומה 167 (תשס"ז), עמ' 59-72

גולדברג, אהלות = א' גולדברג, מסכת אהלות: מהדורה מדעית על פי כתבי יד, דפוסים קדומים ונוסחאות הראשונים עם פירוש ומבוא, ירושלים תשט"ו
ייבין, בבלי = י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א-ב, ירושלים תשמ"ה

ילון, מבוא = ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד
מחזור ויטרי = ש' הלוי איש הורוויץ (מהדיר), מחזור ויטרי לרבינו שמחה אחד מתלמידי רש"י ז"ל, א-ב, נירנבערג תרפ"ג

סדר רב עמרם = ד' גולדשמידט (עורך ומהדיר), סדר רב עמרם גאון, ירושלים תשל"ב

סידור רס"ג = י' דודזון, ש' אסף וי' יואל (מהדירים), סדור רב סעדיה גאון, הדפסה
 שלישית, ירושלים תש"ל
 פלמן, חילופי צורה = ק' פלמן, חילופי צורה במסורות לשון, עדה ולשון ח,
 ירושלים תשמ"ב
 קוטשר, ישעיהו = י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה
 ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט
 שרביט, לשון אבות = ש' שרביט, לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה, באר
 שבע תשס"ו
 שרביט, שמות = ש' שרביט, "שמות כפולי צורה בריבוי בלשון התנאים", מחקרים
 בלשון ד (תש"ן), עמ' 373-335 (=ש' שרביט, פרקי מחקר בלשון חכמים,
 ירושלים תשס"ח; מובא על פי הפרסום הזה).